

Információs társadalom, tudástársadalom, újkapitalizmus

A szerző a tudományosan megalapozatlan és felszínes szóhasználat, a leegyszerűsítő fogalmak (pl. a „tudástársadalom”) terjedését alapvetően az „információs társadalom” formációelméleti bizonytalanságaira vezeti vissza. Elemzésében a posztmodern és marxista formációelméletek és fogalmi rendszerek összebékíthetőségét kérdőjelezi meg, s vitatja a köztes „posztmarxista” álláspont érvényességét.

Kulcsszavak: *információs társadalom, tudástársadalom, formációelméletek, posztmodern, posztmarxista, újkapitalizmus*

Szerzői információ:

Tóth Zsolt

Közgazdász és informatikus. A Nyugat-Magyarországi Egyetem oktatója, az NYME Közgazdaságtudományi Kar doktori programjának hallgatója. Kutatásainak középpontjában a vállalati és egyetemi tudásmenedzsment, az e-learning és a társadalmi mozgalmak hálózatosodásának különböző vetületei állnak.

E-mail: zstoth@neophone.hu

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Tóth Zsolt. „Információs társadalom, tudástársadalom, újkapitalizmus”.

Információs Társadalom VI, 1. szám (2006): 7–14.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.VI.2006.1.1>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Tóth Zsolt

Információs társadalom, tudástársadalom, újkapitalizmus

Z. Karvalics László „Információ, tudás, társadalom, gazdaság, technológia: egy egységes terminológia” felé című tanulmányában (*Információs társadalom*, 2005/4.) az NHIT kezdeményezéséhez csatlakozva az „információs társadalom” különböző jelentéskörnyezetben használandó kifejezéseinek tisztázására, a terminológia „racionalizálására” hívta fel a hazai társadalomtudományi műhelyeket, s emellett konkrét javaslatokat is tett a helyes szóhasználatra, amelyek a későbbiekben az általánosan elfogadott szakszókincs kiindulópontjaként szolgálhatnak. A fogalmi tisztázásra irányuló szándék minden társadalomtudományi iskola időszakosan visszatérő, természetes törekvése, azonban Z. Karvalics László szerint jóval szélesebb körben „elfogadott tartalmú és jelentésű” fogalmak kialakítására és használatára van szükség, amelyek az egész tudományos közélet, később talán az egész társadalom számára iránymutatók lehetnek, s hozzájárulhatnak az általános „fogalmi zűrzavar” megszüntetéséhez. A javasolt kifejezések az „információs társadalom” mint jelenség-halmaz szintjén, a hozzá kapcsolódó tudományos paradigma vagy tudományos iskolák számára – s részben szélesebb körben is – elfogadható terminusnak tűnnek. A leszűkítő értelmezések ellen általános kontextusban is „ellensúlyként” használt „tudástársadalom” kifejezés visszaszorítása azonban korántsem biztos, hogy az „információs társadalom” kifejezés komplex, mégis „állandó jelentésű fogalmának” elfogadtatásához vezet, az pedig meglehetősen kétséges, hogy az „információs társadalom”, akár csak megközelítőleg, általában ugyanazt jelentheti mindenkinek. Az eltérő szóhasználat – amelyet érdemesebb a „tudástársadalom vagy információs társadalom” kérdéséhez képest szélesebb körben vizsgálni – nem tekinthető zárólag „pontatlan és gyakran zavaros fogalomhasználatnak”, amely mögött „a legtöbb esetben felkészületlenség, gondolatrestség, következetlenség és végiggondolatlanság áll”. A közhelyes és önkényes fogalomhasználat ugyan általános, s vizsgálata elsősorban médiakritikai vagy általános társadalomkritikai megközelítésből lehet érdekes, azonban a tudatos és tudományos alapokon nyugvó terminológiai és fogalmi különbségek vizsgálata legalább ilyen fontos. A terminológiai viták mögött ugyanis alapvető formációelméleti bizonytalanság húzódik meg, amelyet ideológiai vetülete és a hétköznapi fogalmi, értelmezési zavarok kialakulásában játszott szerepe érzésem szerint kulcsfontosságúvá tesz, ezért talán érdemes lehet – a „tudástársadalom vagy információs társadalom” vitát sem szem elől tévesztve – az „információs társadalom” fogalmi bizonytalanságainak egyes kérdéseit „az információs társadalom mint formációelmélet” kérdésre koncentrálni is megvizsgálni.

¹ A gazdasági társadalomalakulat vagy formáció fogalma – marxi eredete ellenére – nemcsak marxi vagy marxi ihletésű jelentéssel bírhat, általános keretként is felfoghatjuk, amely leegyszerűsítve elsősorban azt jelenti, hogy az emberi társadalmak egymásból „kinövő” szakaszokból állnak.

Terminológiai viták és társadalmi formációk

Az „információs társadalom” fogalma összetett jelenséghalmazt takar, olyan folyamatosan gazdagodó gyűjtőfogalom, amelynek modellezése óhatatlanul leegyszerűsítésekhez vezethet. Ha azonban az „információs társadalom” jelenségeit a jelenlegi gazdasági társadalomalakulatra gyakorolt hatásain keresztül vizsgáljuk, valamilyen új formáció¹ kialakulását várjuk tőle, esetleg az információs társadalmat már önmagában új társadalmi formációnak tekintjük, úgy zártabb logikájú modellek kialakítása tűnik szükségesnek, ami az „információs társadalom” számtalan értelmezési és diskurzuszintje mellett gigantikus rendszerező és modellező képességet igényel. A „tudástársadalom” leegyszerűsítő fogalmának és *elméleteinek* megalkotói – amellet, hogy a jelenségvilágot gyakran elszegényítették – a formáció szintjén sem voltak képesek általános érvényű modelleket alkotni. Állításom azonban rendkívül igazságtalan, hiszen a kritikusok jó része valójában az „információs társadalom” társadalomelméleteit sem érzi kielégítőnek, s ezért az „információs társadalom” fogalmi megragadását is a „klasszikusok” különböző megközelítéseinek együtteseként szokásos szemléltetni. A módszer azonban formációelméleti szempontból egy idő után nehezen járható út. Az új társadalom egyszerre „komputópia” (Masuda), „globális falu” (McLuhan), „posztindusztriális társadalom” (Bell), a „hiperrealitás világa” (Baudrillard), a „harmadik hullám” társadalmá (Toffler), „hiperhálózati társadalom” (Kumon), „hálózati társadalom” (Castells), „kockázattársadalom” (Beck) – a sor folytatható –, és a formálódó új vagy jelentősen módosuló korábbi formáció leírásához mindegyik megközelítés értékes adalékokkal szolgálhat. Ha valaki azonban rendet próbál vágni a burjánzó elmélethalmazban, bizony könnyen túlzó leegyszerűsítésekre juthat. A „tudástársadalom” az „információs társadalom” jelenséghalmazának részben formációként való leszűkítése is lehetne, azonban az olyan típusú megállapítások, hogy az „információs társadalom mára tudástársadalommá vált”, az információs társadalom hamis azonosításából fakadnak. Az „információs társadalom” mint tudományos paradigma, az informatizálódás jelenségeinek leírása és értelmezése egyre kiforrottabb, de az értelmezések formációelméleti szinten sok ellentmondást és bizonytalanságot takarnak, ami a dübörgő változások közepette természetes.

Kiforrott és általánosan elfogadott terminusokhoz viszonylag azonos jelentésű fogalmak rendelése az egész tudomány vagy az egész társadalom szintjén jelenleg nehezen kivitelezhető, ehhez minimálisan zárt logikájú, fő vonásaiban állandó, folyamatosan továbbfejleszhető, kiegészíthető, csiszolható társadalomelméletekre, elsősorban formációelméletekre lenne szükség. A jelenleg ismert, jelentős belső ellentmondásokat, következetlenségeket tartalmazó elméletek aligha lehetnek ilyenek. Nagy kérdés persze, hogy valójában létezhet-e a tökéleteshez közelítő, általánosan elfogadható társadalomelmélet, hiszen a társadalomelmélet és azon belül a formációelmélet a fenti, viszonylag „puha” feltételek mellett is legfeljebb csak egy adott társadalomelméleti iskola, társadalmi csoport vagy osztály (?) részére tűnik elfogadhatónak, az ideológiai jelleg szerepét kár lenne lebecsülni.

Vajon terminológiai szempontból miért olyan fontos a formációelmélet? Elsősorban azért, mert ha az „információs társadalom” fogalmát általános társadalmi kontextusban kívánjuk szemlélni, s az általános társadalmi kontextusba értelemszerűen a

történetiséget is becsempésszük, a társadalomtörténeti szakaszolás, a formációelmélet továbbfejlesztésének, finomításának vagy kialakításának igénye is megjelenik. A kialakított szakaszolás azonban nem csak elnevezések láncolata, a terminológiai különbségek a tartalmi különbségektől elválaszthatatlanok, s a kiindulópontok sem tekinthetők axiomatikusnak. Még az „információs társadalom” alapvetéseiben sem lenne olyan könnyű megállapodni, a gazdaság és a társadalom új alapszerkezetére vonatkozó attribútumok relevanciája különböző elméleti iskolák számára erősen eltérő. A következő (vagy jelenlegi) társadalomfejlődési korszakot nem véletlenül hívják egyesek információs társadalomnak, mások tudástársadalomnak, későkapitalizmusnak, újkapitalizmusnak stb., a fogalmi elnevezések mögött igen jelentős elméleti különbségek – és bizonytalanságok – rejlenek. Ha például a termelés alapszerkezetének megváltozását központi jelenségnek tartjuk, akkor ma az ipari korszak helyett talán posztindusztriális vagy információs korról, illetve társadalomról beszélhetünk. Ha azonban a tőkeviszonyt tekintjük elsődlegesnek, akkor felmerül a kérdés, hogy a kapitalizmus vajon végleg átadta-e a helyét az „információs társadalomnak”, vagy csak új alakot öltött, s az „információs társadalom” jelenségei a kapitalizmus egy új fejlődési szakaszát jellemzik. Formációelméleti szempontból az egyes formációk közötti kapcsolat, a közös „szervezőelv” is tisztázandó, ha egyáltalán elfogadjuk, hogy létezik ilyen. A jelenségghalmaz társadalmi szinten lehet egységesen „információs társadalom”, de amíg a társadalom „szervezőelvéről” alkotott képünk eltérő, a társadalmi formáció szintjén nem várható el az egységes terminológia.

„Aki nem ismeri a társadalomtudományi viták jelenlegi állását, azzal a gyanúval élhetne, hogy egy nómenklatúra-vitáról van szó: a szakembereket az a hiú gond kínozza, hogy a jelenlegi kort későkapitalizmusnak vagy ipari társadalomnak nevezzék-e. Valójában azonban nem terminusokról, hanem tartalmi kérdésekről van szó” – mondta Adorno a Német Szociológiai Társaság leköszönő elnökeként 1968-ban, s ha a „későkapitalizmus” és „ipari társadalom” szavakat „újkapitalizmus” és „információs társadalom” szavakra cserélnénk, úgy tűnhetne, hogy valami nagyon hasonló természetű fogalmi szembeállításra jutottunk. Különösen, ha Adorno beszédének meghatározó elemeire és következtetéseire koncentrálnak. Adorno ugyanis az eltérő szóhasználat lényegét a „vajon érvényben van-e a kapitalizmus” kérdésére vezeti vissza, de a vitapartnerek számára kölcsönösen ki nem elégítő választ is ad egyben: a társadalom a „termelőerők állapota szerint” ipari társadalom, de a termelési viszonyokat tekintve kapitalizmus. Adorno nyomán mondhatnánk, hogy a termelőerők állapota vagy a termelési mód alapján információs vagy posztindusztriális társadalomba lépünk, de a termelési viszonyok még kapitalisták. Jelenleg azonban ez is csak a lehetséges válaszok egyike, ami ráadásul a kiindulópontként szolgáló marxi elméleti alapokhoz képest zavaros, és legfeljebb a korábban felsorolt új formáció-attribútumok mellé illeszthető. Az évtizedekkel ezelőtti vita nyomán azonban ugyanúgy feltehetjük a kérdést: Érvényben van-e a kapitalizmus? Elfogadjuk-e a marxi alapvetéseket, vagy ha nem, rendelkezünk-e jelentős magyarázóerővel bíró általános, alternatív társadalomelméletekkel?

Az információs társadalom formációelméleti bizonytalanságai

A marxizmushoz való viszony az információs társadalom teoretikusainál kitüntetett szerepű, s a viszony néhány összetevője részben magyarázatot ad az információs társadalom egyes fogalmi bizonytalanságaira.

Sokan még Bell formációelméleti stádiumaiban (tradicionális, ipari, posztindusztriális társadalom) is a marxi termelőerők koncepciójának követését látják (Faragó, 2003), s a marxizmussal látványosan szakítókat vagy a marxizmust elutasítókat is gyakran a marxi örökséggel való disszonáns viaskodás jellemzi (Pokol, 2003). Castells „tudományos marxista” álláspontja azonban, ami Bell felfogásához hasonlóan az althusseri hagyományokat követi, sokkal inkább posztmarxizmus.² *A hálózati társadalom kialakulása* című művét olvasgatva szembevetőd a marxista elmélet és a különböző ideológiai megközelítések és fogalmak ötvözésének kísérlete, és ez a mű egyes kritikusi szerint – a könyv egyéb természetű erényeiből fakadó „alpmű” jellege ellenére – meglehetően zavarossá és ellentmondásossá teszi a trilógiát.³ A posztmarxista értelmiségre vonatkozó sommás jelzőkkel (Petras, 1998) aligha érthetünk egyet, de úgy érzem, hogy a szerzők jelentős részénél tapasztalható, hogy az „információs társadalom” jelenségeit leíró marxista fogalomhalmaz alapvetően nem marxista felfogással és fogalmakkal keveredik, ami óhatatlanul elméleti következetlenségekhez vezet. A posztmodern gondolkodók és a marxisták épp az általános társadalomelmélet szükségességében térnek el alapvetően egymástól, az egyre nyilvánvalóbban élő marxi problémafelvetések és az „információs társadalom” jelenségeinek szintézise posztmarxista módon aligha végezhető el. Castells posztmarxizmusa, ami már aligha tudományos marxizmus (Varga, 2002), nem vezet szintézishez, és sajnos a marxista (ortodox és kritikai marxista) iskolák a technika szférájának hangsúlyozását elvető álláspontjuk miatt esetenként – üdítő kivételek mellett – kevésbé vesznek tudomást az „információs társadalom” jelenségeiről.⁴

Az „információs társadalom” fogalma tehát – az eddigi tapasztalatok alapján – nehezen illeszthető be a marxi alapú formációelméletek bármelyikébe, és a társadalomfejlődésnek a marxi formációelméleten túllépő *halász-vadász-gyűjtőgetető/földművelő/ipari/posztindusztriális* (Touraine, Bell) felosztása mintha nem bírna elég magyarázóerővel. A marxista *ősközösségi – rabszolgatartó – feudális – kapitalista – (szocialista) – (kommunista)*⁵ felosztást ugyan lebecsülhetjük, de ha az utolsó két tagtól eltekintünk, talán még min-

² A posztmarxizmus hívei értelmezésem szerint filozófiai szempontból a posztmodern gondolkodást követik, de a marxi problémafelvetéseket is érvényesnek tartják. Bizonyos – leegyszerűsítő – gondolattal mellet Adorno válasza is posztmarxistának tűnhet.

³ Castells Varga Barbara szerint azok közé a szerzők közé tartozik, akik „az eredeti marxista szemlélet-től eltérően a 'cselekvést' egyfajta értelmező, emocionális jellegű, a 'kollektív rendet' pedig nemcsak strukturális paraméterek által meghatározott, hanem kulturálisan is beágyazott jelenségnek tekintik. Mivel azonban a teoretikusok nem kívánják az eredeti elmélettel szembeni hűtlenség bűnébe esni, nem vállalják fel nyíltan az alapvető változtatásokat, az álcázott formában bevezetett módosításokért viszont elméleteik reziduálissá, s ezáltal zavarossá válásával kell fizetniük” (Varga, 2002). „Túl hosszú; gyakran metaforákkal dolgozik világos érvek helyett; s a frusztrált marxista szerző szinte soha nem a saját hangján beszél” – jellemzi a művet Nyíri Kristóf (Nyíri, 1999).

⁴ Talán ebben az összefüggésben helyesebb informatizálódásról vagy informatizációról beszélni

⁵ Az utolsó két tag problémás volta valójában nem a marxi formációelmélet magvát kérdőjelezi meg.

dig helytálló formációelméleti keretet kapunk. A marxista formációelmélet magyarázó-erejét az utóbbi évek nyugat-európai marxista reneszánsza óta egyre többen tekintik újra jelentősnek, persze nem a formációk elnevezése, hanem a mögötte húzódó gondolati háttér és magyarázóerő miatt. Emellett a marxi elmélet számos interpretációra, továbbfejlesztésre adott lehetőséget, s bár alapvetően nem célozom a marxizmus védelme, mindenképpen figyelemre méltó, hogy a formációelméleti kiegészítések – például Tőkei Ferenc „ázsiai termelési mód” formációja – anélkül voltak a társadalmi formációk sorába illeszthetők, hogy annak konzisztens jellegét megsértették volna. A különböző marxista modellek egymással alapkérdésekben is vitatkozhatnak, de a marxi alapvetéseket – a különböző eltérések mellett – általában nem kezdik ki. Az „információs társadalom jelenségeit” be lehet illeszteni a marxista elméletbe, de az „információs társadalom” új társadalmi formációként elméleti alapossággal és következetességgel új formációként – marxi alapokon – aligha szemlélhető. Ha az „információs társadalom” kapitalizmus (Castells ezt többször is hangsúlyozza), akkor kár „információs” vagy „hálózati” társadalomnak hívni, a kapitalizmus új szakaszát szerencsésebb például újkapitalizmusnak vagy későkapitalizmusnak nevezni, ha pedig nem kapitalizmus, akkor a marxi hagyományt követve bizonyítani kell a kapitalizmuson túlmutató jellegét. Ha egyik út sem járható, az új „információs társadalmat” új minőségként csak a marxi formációelmélet megnyugtató cáfolatával lehet leírni, de ezt kizárja a Castellsnél – és az információs társadalom egyéb teoretikusainál is – domináns marxista módszertani és gondolati hatás.

Bár a marxi kategóriák többsége sok posztmodern nem marxista és posztmarxista szemében is érvényesnek tűnik, a marxizmus a posztmodern gondolkodással és tudományos módszertannal valójában nehezen összeegyeztethető, hiszen az általános társadalomelmélet posztmodern elutasítása szemben áll a marxi hagyománnyal. Az információs társadalomról alkotott posztmarxista „képek” ezért törvényszerűen ellentmondásosak és homályosak.

A terminológiai bizonytalanságot tehát alapvetően az „információs társadalom” mint formáció körüli bizonytalanság okozza. Nem véletlen, hogy a magyar baloldal baloldalán sokan még az információs társadalom mint új minőség attribútumait is tagadják, s általában elmondható, hogy a magyarországi (képviselőinek számát tekintve feltűnően vékonyka) baloldali társadalomkritika jelentős része – az előző gondolatmenet alapján talán érthető módon – idegenkedik az „információs társadalom” fogalmának használatától. Mindez a terminológiai viták tartalmi – s ezáltal ideológiai – természetét is jól mutatja. Az „újkapitalizmus” és a hozzá hasonló – általában a gazdasági társadalomalakulat kapitalista jellegét hangsúlyozó – kifejezések természetesen nem tekinthetők pusztán az „információs társadalom” szinonimáinak, hiszen az információs társadalom csak a kapitalizmus katalizátoraként, s kevésbé új minőségként jelenik meg. Természetesen mindez részben visszavezethető arra is, hogy a szigorú és következetes elmélethez szokott tudós elmék idegenkednek az „információs társadalom” kevésbé szigorú és következetes elméleteitől.

A magyar napi- és szaksajtóban a kapitalizmus formaváltozásáról és általában az „információs társadalomként” aposztrofált jelenséghalmazról számos érdekes, izgalmas írást olvashatunk. Ha azonban az általam kitüntetettnek vélt formációelméleti bizonytalanságot akarjuk vizsgálni, akkor érdemes néhány, az informatizáció jelenségei iránt

nyitott – és ezt esetleg tematikus számokkal, külön rovatokkal is bizonyító – baloldali társadalomtudományi, társadalomkritikai folyóiratba is belelapozni, hiszen ezekben az informatizációhoz vagy az információs társadalomhoz, illetve a kapitalizmushoz való viszony különböző értelmezései és ellentmondásai sokkal erőteljesebben rajzolódnak ki.⁶

Az informatizálódás egyes szakkérdéseiről számos kiváló írást olvashatunk az *Egyenlítő* című, hároméves múltra visszatekintő folyóirat „Cyberleft” rovatában. Az eddigi évfolyamokban a digitális esélyegyenlőségről, a szabad szoftverről, az internet és a demokrácia kapcsolatáról, civilszervezetekről, széles sávú lemaradásunk bepótolásáról, a szoftverszabadalmakról stb. megjelent cikkek – az átszűrődő baloldali ethosz ellenére – általában óvatosan közelítenek a baloldali-marxi intellektuális és politikai hagyományhoz, ami az elméleti bizonytalanságok mellett talán helyes megoldás. Néhány írás apró kiszólásai azonban az információs társadalmat mint formációt adottnak vélik: „Minden társadalmi formáció, rendszer szeretne az elődeinél igazságosabb lenni. Nincs ez másként az információs társadalommal sem” (Pintér, 2004). Mások a tőkés viszonyoktól erősen elvonatkoztató kijelentésekre hivatkoznak: „Egy nemzet életszínvonal a tudománytól és a technikától függ” (Juhász, 2004); több elemzés pedig alapvetően a blairi harmadikutas baloldal fogalmaival operál (Fleck, 2003; Molnár, 2003; Molnár, 2004; Pintér, 2004; Juhász, 2005). A ”hagyományos” baloldal képviselői viszont általában képtelenek a marxi problémák mellett az informatizálódás jelenségeit is kellő súllyal kezelni, s ez esetenként hiányérzetet kelt a lap szerzőiben (Agárdi, 2003). Az informatizálódásnak a tőkés viszonyokat érintő kérdései azonban egyes írásokban hangsúlyosan, ha nem is kulcskategóriaként jelennek meg, s természetesen a formáció szintjén – és többnyire a jelenségek szintjén is – elkerülük az „információs társadalom” kifejezés használatát (Szalai, 2004).

Az elmúlt 15 évben az *Eszmélet* című folyóirat a reformista szociáldemokráciától balra álló csoportok mérvadó lapjaként az elsők között foglalkozott az „információs társadalom” és az „informatizálódás” kérdésével. Az *Eszmélet* 1995. évi különszámában, amelyet az „információs társadalomnak” szenteltek, Z. Karvalics László a mai napig érvényes módon vázolta fel a társadalmi formáció változásával kapcsolatos vizsgálódások lehetséges irányait (Z. Karvalics, 1995):

1. Az „információs társadalom” a kapitalizmus egyik alakváltozata.
2. Az „információs társadalom” a kapitalizmust mint szervezeti és működési módot váltja fel.
3. Az „információs társadalom” minden korábbi hierarchizált társadalmi struktúrán túllép, a gazdasági társadalomalakulat legnagyobb horderejű változása, a korábbi konfliktusok feloldását alapozza meg.
4. Az információs korszakot lehetővé tevő technikai fejlődés a társadalomtörténet mint tudományág létjogosultságát kérdőjelezi meg, mivel a gépi intelligencia az emberi intelligencia helyére lép.

Z. Karvalics 1995-ben – a bizonytalanságokat hangsúlyozva – az első változatot tartotta leginkább követhetőnek. Az előzőekben írtak alapján viszont a társadalmi formá-

⁶ A talán szokatlan elemzési keret – szemezgetés egyes, ideológiailag viszonylag jól körülhatárolt folyóiratok cikkei között – alapvetően csak érzékeltetni kívánja a formációelméleti bizonytalanságot, teljességre egyáltalán nem törekedhettem.

ció szintjén kérdésesnek tartom, hogy a formáció lehet-e kapitalizmus és információs társadalom egyszerre, s abban sem vagyok biztos, hogy ha egyszerre több alternatíva tűnik fel előttünk a formáció szintjén, ragaszkodnunk kell-e az „információs társadalom” egységes elnevezéshez. Az *Eszmélet* hasábjain fel-feltűnnek az informatizálódás gazdasági, társadalmi, kulturális jelenségeivel és hatásaival foglalkozó, s az informatizálódást általános társadalmi kontextusban többnyire kapitalizmusként szemlélő írások (Z. Karvalics felsorolásában ez az 1. változat), amelyeknek egy része formációelméleti szempontból is izgalmas. Az „információs társadalom” kifejezést azonban a szerzők egy része kerüli, helyette inkább a semleges és technológia-központú „informatikai fejlődés”, „ipari-technikai fejlődés” (Artner, 1999), „a modern számítástechnika térhódítása” (Cockshott–Cotrell, 2002) vagy az „informatikai forradalom” (Nagy, 2004) kifejezéseket használják a változások, jelenségek leírásának szintjén, miközben a formációt egyértelműen kapitalizmusnak tekintik. Kapitány Gábor „szellemi termelési mód” koncepciója (Kapitány, 2001) az *Eszmélet* 50. számában érdekes kísérletnek tekinthető az „információs társadalom” jelenségeinek formációelméleti értelmezésére, ez a kísérlet azonban – Z. Karvalics osztályozásának 3. pontját képviselve – a jellegzetesen posztmarxista szemlélet miatt meglehetősen ellentmondásosra sikerült. Gondi József mesterialmát világít rá Kapitány Gábor gondolatmenetének hibáira, anélkül, hogy az informatizálódás kérdéseivel megfelelő mélységgel foglalkozna (Gondi, 2002).

Mindenképpen szót kell ejteni egy, az előzőeknél is kevésbé ismert, de társadalomkritikai szempontból mindenképpen figyelemre méltó, gyakran – hangsúlyozottan nem politikai szempontból – az ortodoxia felé hajló marxista folyóiratban, a *Dialektikában* megjelent írásokról is. A folyóirat szerzőinek többsége az informatizációt általában „tudományos és technikai” forradalomként azonosítja, s elemzéseikben alapvetően a tőke mozgásterének megváltozására koncentrálnak, és a gyakran avítottak ható szóhasználat ellenére elméleti következetességgel, bár a jelenség-halmaz szerepét némileg lebecsülve elemzik az informatizálódás jelenségeit (Rozsnyai, 2003, Wirth 2002).

Látható, hogy az „információs társadalom” a sokszínű hazai baloldali társadalomtudományi-társadalomkritikai irodalom általam önkényesen kiválasztott, de reprezentatívnak szánt mintájában a jelenség-halmaz elemzésénél és formációelméleti szinten is csak részben elfogadott terminus, s ez alapvetően az „információs társadalom” elméleteinek társadalomelméleti és formációelméleti ellentmondásaira vezethető vissza. Az elemzésben vázolt terminológiai különbségek alapján tehát nemcsak a „tudástársadalom” kifejezés használata indokolatlan, hanem az „információs társadalom” kifejezés általános társadalmi kontextusban történő egységes használatát sem tekinthetjük minden szempontból problémamentesnek. Ha azonban a fogalmat alapvetően a jelenség-halmazra vonatkoztatjuk, akkor (jobb híján) a társadalmi formáció jellegének megváltozását is jelentheti, s használata így – a különböző megközelítések és a tudományosan megalapozott alternatív szóhasználat tolerálása mellett – a formáció leírásánál is elfogadható.

Irodalom

- Adorno, Theodor W. (1968): Későkapitalizmus vagy ipari társadalom? Az előadás 1968. április 8-án hangzott el. In Adorno, Theodor W. (1979): *Soziologische Schriften*. I. Suhrkamp Verlag.
- Agárdi Péter (2003): Ráció és ethosz a baloldalon. *Egyenlítő*, 2.
- Artner Annamária (1999): Az ipari-technikai fejlődés tendenciái és Magyarország. *Eszmélet*, 44.
- Castells, Manuel (2005): *A hálózati társadalom kialakulása*. Gondolat–Infonia.
- Cockshott, W. Paul – Cotrell, Allin (2002): Gazdasági tervezés, számítógépek és munkaérték. *Eszmélet*, 56.
- Faragó Péter (2003): A tudástársadalom mítosza. *eVilág*, 1.
- Fleck Zoltán (2003): Tradíció & Co. *Egyenlítő*, 2.
- Gondi József (2002): Néhány kritikus gondolat Kapitány Gábor szellemi termelési mód-felfogásával kapcsolatban. *Eszmélet*, 54.
- Juhász Lilla (2004): Predigitális harmadik világ. *Egyenlítő*, 3.
- Juhász Lilla (2005): Internet, kapitalizmus és új baloldal. *Egyenlítő*, 1.
- Kapitány Gábor (2001): Eszmélet, baloldaliság, huszonegyedik század. *Eszmélet*, 50.
- László Gábor: Szabad szoftver? Szabad szoftver. *Egyenlítő*, 5–6.
- Molnár Szilárd (2003): Esélyegyenlőség az információs korban. *Egyenlítő*, 4.
- Molnár Szilárd (2004): Civil szervezetek kommunikációja. *Egyenlítő*, 4.
- Nagy András (2004): BSA versus FSF. Az informatikai forradalom két filozófiája. *Eszmélet*, 61.
- Nyíri Kristóf (1999): Castells: The Information Age. Könyvismertetés. *Replika*, 36.
- Petras, James (1998): Értelmiségiek. A posztmarxizmus marxista szemmel. *Eszmélet*, 39.
- Pintér Róbert (2004): Demokrácia az Internet korában. *Egyenlítő*, 2.
- Pokol Béla (2003): Luhmann rendszerelmélete és a Polányi Károllyal korrigált marxi elmélet. *Jogelméleti Szemle*, 3.
- Rozsnyai Ervin (2003): Kusza frontok. Gondolatok a tőkés integrációról az EU-csatlakozás alkalmából. *Dialektika*, április.
- Szalai Erzsébet (2004): Az újszocialista alternatíva esélyei. *Egyenlítő*, 1.
- Székely-Doby András (2000): A tartós növekedés ára. *Eszmélet*, 47.
- Varga Barbara (2002): A szociológia millenniumi partitúrája. Néhány gondolat Manuel Castells társadalomszerveződési modelljéről. *Szociológiai Szemle*, 1.
- Wirth Ádám (2002): Munkásmozgalmi évforduló alkalmából. Őszintén a baloldali munkásmozgalmak mai helyzetéről. *Dialektika*, december.
- Z. Karvalics László (2002): *Az információs társadalom keresése*. Infonia–Aula.
- Z. Karvalics László (1995): Hová visz a szupersztráda? *Eszmélet*, 27.